

KUTUBXONALARNI KITOB BILAN TA'MINLASH

*Yunusobod tuman axborot kutubxona markazi
Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari
va raqamlashtirish xizmati rahbari
Xasanbayeva Shoira Baxtibayevana*

Annotatsiya

“Kutubxonalarni kitob bilan ta'minlash” maqolasida kutubxona fondlarini shakllantirish va boyitishning asosiy usullari hamda manbalari yoritilgan. Unda kutubxonalarni kitob va boshqa axborot resurslari bilan ta'minlash tizimi, kutubxona kollektorlari, kitob do'konlari, nashriyotlar va aloqa bo'limlarining o'rni batafsil bayon etilgan. Shuningdek, fondni to'ldirishning sotib olish, obuna bo'lish, majburiy nusxa olish, kitob ayirboshlash va reproduksiya kabi usullari tahlil qilingan. Maqolada kutubxona fondlarini sifatli va mazmunan boyitish, kitobxonlarning axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirish hamda kutubxona faoliyati samaradorligini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: kutubxona fondi, kitob bilan ta'minlash, kutubxona kollektori, majburiy nusxa, kitob ayirboshlash, obuna, nashriyot, axborot resurslari, fondni to'ldirish, kutubxonachilik.

Аннотация

В статье **«Комплектование библиотек книгами»** рассматриваются основные источники и способы формирования и пополнения библиотечных фондов. Подробно освещены система обеспечения библиотек книгами и другими информационными ресурсами, а также роль библиотечных коллекторов, книжных магазинов, издательств и почтовых служб в этом процессе. Особое внимание уделено таким методам комплектования фондов, как покупка литературы, подписка на периодические издания, получение обязательного экземпляра, книгообмен и репродуцирование документов. В статье подчеркивается значение эффективного комплектования библиотечных фондов для удовлетворения информационных потребностей пользователей и повышения качества библиотечного обслуживания.

Ключевые слова: библиотечный фонд, комплектование библиотек, библиотечный коллектор, обязательный экземпляр, книгообмен, подписка, издательство, информационные ресурсы, пополнение фонда, библиотечное дело.

Annotation

The article **“Library Book Acquisition and Collection Development”** discusses the main sources and methods of forming and enriching library collections. It examines the system of providing libraries with books and other information

resources, highlighting the role of library suppliers, bookstores, publishing houses, and postal services. Particular attention is paid to collection development methods such as purchasing materials, subscribing to periodicals, obtaining legal deposit copies, interlibrary exchange, and document reproduction. The article emphasizes the importance of effective collection development in meeting users' information needs and improving the quality of library services.

Keywords: library collection, collection development, library acquisition, legal deposit copy, book exchange, subscription, publishing house, information resources, collection enrichment, librarianship.

Kirish

Bugungi kunda kutubxonalar jamiyatning axborot va ma'naviy taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Kutubxona fondining mazmunan boy, zamonaviy va kitobxonlar ehtiyojiga mos bo'lishi uning samarali faoliyat yuritishining asosiy omillaridan biridir. Shu sababli kutubxonalarni kitob va boshqa axborot resurslari bilan muntazam ta'minlash masalasi kutubxonachilik sohasining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Kutubxona fondlarini shakllantirish va to'ldirish turli manbalar hamda usullar orqali amalga oshiriladi. Jumladan, kitoblarni sotib olish, obuna bo'lish, majburiy nusxalar olish, kitob ayirboshlash va boshqa usullar fondni boyitishga xizmat qiladi. Mazkur jarayonda kutubxona kollektorlari, nashriyotlar, kitob savdosi tashkilotlari va boshqa muassasalarning o'rni beqiyosdir.

Ushbu maqolada kutubxonalarni kitob bilan ta'minlashning asosiy manbalari, usullari va ularning kutubxona fondlarini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, kitobxonlarning axborotga bo'lgan ehtiyojlarini to'liq qondirishda fondni samarali shakllantirishning o'rni yoritib beriladi.

Mamlakatimizda kutubxonalarni kitob bilan ta'minlash tizimi mavjud. Bu asosan davlat tizimidan iborat bo'lib, uning asosiy vazifasi kutubxonalarni yuksak g'oyaviy, badiiy, ilmiy kitoblar bilan ta'minlashga qaratilgan. Tizim o'z vazifasini bajarish uchun respublikada tashkiliy asoslar yaratilgan va ular quyidagilardan iborat:

Respublikada keng qamrovli nashriyotlar tarmog'i tashkil etilib ular mamlakat aholisi ehtiyojini qondirishga mo'ljallangan. Kitoblar respublikada yashaydigan barcha millat va xalqlarning tilida chop etiladi. Xorijiy tillardagi kitoblar ham nashr qilinadi.

Respublikadagi ko'p tarmoqli kitob savdosi shoxobchalari orqali nashr qilingan kitoblar, mamlakatning hamma tomonlariga etkazib beriladi.

Chiqarilgan nashrlar to'g'risidagi axborot beruvchi bibliografik qo'llanmalar tizimi yaratilgan.

Kutubxonalar fondini doimiy to'ldirib borish uchun davlat tomonidan mablag' bilan ta'minlanadi.

Kutubxonalar fondini to'ldirish usullari va manbalari xilma-xildir. Asosiy usullar quyidagilardan iborat. Sotib olish, obuna bo'lish, majburiy nusxa olish, kitob ayriboshlash, nusxa ko'chirish, sovg'a tariqasida in'om etiladigan kitoblar, yo'qolgan kitoblar o'rniga olinadigan kitoblar.

Kutubxona fondini to'ldirish manbalari ikki xil bo'lib:

1.Maxsus ajratilgan manbalar.

Ularning vazifasi iloji boricha kutubxonalarni kerakli va zarur adabiyotlar bilan to'liq ta'minlashdan iborat.

2.Umumiy manbalar.

Ularning vazifasi mamlakatdagi tashkilot, muassasa, shu jumladan kutubxonalarga kitob etkazib berishdan iborat.

Maxsus ajratilgan manbalarga kutubxona kollektorlari, kitob ayriboshlash fondlari, zaxira fondlar, majburiy nusxa bilan ta'minlovchi kitob palatalari kiradi.

Umumiy manbalar doirasi ancha keng bo'lib, unga kitob savdosi shoxobchalari, vaqtli nashrlarni tarqatuvchi, xorijiy mamlakat kitoblarini sotib oluvchi va tarqatuvchi tashkilotlar, nashriyotlar va boshqalar kiradi.

Kutubxonalar uchun maxsus mo'ljallangan manbalar. Kutubxona kollektorlari. Kutubxona kollektori — ixtisoslashgan kitob savdo muassasasi bo'lib, u kutubxonalarni hujjatlar bilan ta'minlash uchun tashkil etilgan.

Kutubxona kollektori kutubxonalarni xili, tipi va sohasini hisobga olgan holda, ularning buyurtmalari asosida yangi adabiyot bilan ta'minlash, oldingi yillarda nashr etilgan xujjatlarni tavsiya qilish, kutubxonaga axborot-bibliografik yordam kursatish, kutubxonalarni inventarlar (hisob formalari, yorliqlar, qaytarish varaqalari, kundaliklar) bilan ta'minlash vazifalarini bajaradi. Kollektor ko'pchilik kutubxonalarni xujjatlar bilan ta'minlaydigan asosiy manba bo'lib hisoblanadi.

Kutubxona kollektori universal (barcha tip va turdagi kutubxonalarga xizmat ko'rsatuvchi) maxsus (faqat muayyan turdagi kutubxonalarga xizmat ko'rsatuvchi) bo'ladi. Bundan tashqari viloyatlarda universal kollektorlar faoliyat ko'rsatadi.

Kollektor va kutubxonalar o'rtasidagi munosabatlar shartnomalar asosida olib boriladi. Shartnoma bir yilga tuzilib, unda kitoblar sotib olish uchun ajratilgan mablag', summa choraklarga taqsimlanib, kerakli kitoblarning taxminiy foizlari ko'rsatiladi. Kutubxona mablag'ni kollektorga o'z vaqtida o'tkazish majburiyatini oladi. Kollektor esa kutubxonani buyurtmasi asosida kitoblar bilan muntazam ta'minlab turish va unga axborot-bibliografik yordam ko'rsatish majburiyatini oladi.

Kollektor kutubxonalarni odatda dastlabki buyurtma asosida ta'minlaydi, ya'ni kutubxonalar o'zlariga kerakli hujjatlarni mavzuviy-tipologik rejasini —

kartotekasini tuzadilar. Ushbu kartotekada kutubxona bir yilda qanday soxalarga oid qancha xujjat olishi lozimligi aniqlangan bo'ladi. Mazkur reja asosida kutubxona kollektorga buyurtma beradi va o'ziga kerakli kitoblarni oladi.

Bular xisobga olish va xisobotga doyr turli blankalar, jamlama hisobga olish daftari, inventar daftari, kundaliklar, katalog kartochkalari, ajratgichlar va hokazolardan iborat. Demak, kutubxona kollektori kutubxonalarning kitobga bo'lgan talablarini to'laroq qondiradigan manbalardan biri bo'lib hisoblanadi.

3. Umumiy manbalar. Kutubxona fondini to'ldirishda sotib olish va obuna bo'lish usullaridan ham foydalaniladi.

Fondni to'ldirishda vaqtli matbuotga obuna bo'lishning o'rni sezilarli ravishda o'smoqda, chunki kitobxon ushbu nashrlarni o'qish orqali o'ziga kerakli axborotni tezda olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Obuna — joylardagi pochta aloqa bo'limlari orqali amalga oshiriladi.

Kutubxona fondini tuldishda majburiy nusxa olishning ahamiyati juda katta, mamlakatimizda chiqadigan, bosmaxonalar va nashriyotlar hukumatning maxsus ko'rsatmasi asosida mamlakatning eng muxim bibliografik muassasalariga va kutubxonalariga berishi lozim bo'lgan bosma asarlarning nusxalari majburiy nusxalar deyiladi. Ushbu usul orqali mamlakatdagi eng yirik kutubxonalar fondi to'ldiriladi. Davlat kutubxonaga majburiy nusxa olish huquqini berish bilan xujjatlarni qonunda ko'zda tutilgan hajmda, kutubxonaning turi va iqtisosiga muvofiq holda to'la va o'z vaqtida olinishini ta'minlaydi. Majburiy nusxa tizimi orqali kutubxonalar shunday xujjatlar kelib tushadiki, ularning ko'pchiligini kutubxonalar boshqacha yo'llar bilan ololmaydilar. Bu holdagi xujjatlar maxsus vazifaga ega, ular tor doirada tarqatilishga mo'ljallangan kam nusxali manbalar bo'ladi.

Masalan, ma'ruza, tezislari, dissertatsiyalar, avto-referatlar, oliy o'quv yurti nashrlari, mahalliy nashrlar va hokazo.

Majburiy nusxa olishning ikki xili mavjud:

1. Bepul
2. Pullik

Odatda bepul majburiy nusxani oluvchi tashkilot va kutubxonalar xukumat karoriga asosan tasdiklanadi.

Respublika miqyosidagi majburiy nusxa ushbu xududda nashr etiladigan bosma manbalarni uz ichiga oladi va bu nusxalar respublika kutubxonasi xamda kitob palatasiga berilib, milliy bosma mahsulotning to'laligicha to'planishini ta'minlaydi.

Kutubxonalar fondini to'ldirishning eng qulay usullaridan yana biri — bu kitob ayriboshlashdir. Bu usul kutubxonaga t'z fondini boshqa manbalardan sotib ololmaydigan xujjatlar bilan to'ldirish imkonini beradi. Masalan, rasmiy idoralarning nashrlari, oz miqdorda sotuvga chiqarilgan yoki umuman sotilmaydigan nashrlar, avvalgi yillarda chiqarilgan xujjatlar shular jumlasidandir.

Ayriboshlash — zaxira (rezerv) fondlar quyidagicha vujudga keltiriladi. Mazkur kutubxona ixtisosiga to'g'ri kelmaydigan, kitobxonlar tomonidan so'ralmaydigan, dublet adabiyotlar, qayta tashkil etiladigan, ixtisosni o'zgartiradigan, yopiladigan kutubxonalarning kitoblari zaxira fondiga kiritiladi. Ushbu fondning samarali ishlashi uchun fondga saqlanayotgan adabiyotlar haqida axborot berish muhimdir. Bu asosan yig'ma kataloglar orqali yoki kitoblar ro'yxatini tuzib kutubxonalarga yuborish orqali bajariladi. Bu juda sermashakat ish va ancha eskirgan usul hisoblanadi.

Kutubxona fondini yaxshi tashkil qilishning ilmiy asoslaridan biri uni modellashtirishdir. Model o'zining oddiyligi va aniqligi bilan olingan obyektni o'rganishni yengillashtirib beradi.

Kutubxonachi modelni ishlab chiqar ekan, o'ziga xos o'zgarishlar kiritilishiga moslangan konstruksiya yasaydi va hali bunyodga kelmagan tizimni o'rgana boshlaydi. O'zi yasamoqchi bo'lgan modelning xarakteristikasini tuzadi, sharoitni aniqlaydi, xizmat qilish jarayonlarini ishlab chiqadi. So'ngra o'z kutubxonasiga mos keladigan samarador modelni vujudga keltiradi.

Kutubxonada mavjud bo'lgan fondga real modelni, hali mavjud bo'lmagan kutubxonaga esa ideal modelni ishlash mumkin.

Bundan tashqari modellarni xilma-xil oraliq fondni xususiyati, xarakteri o'rganilib, undan qanday natija chiqishi aniqlanadi.

Ushbu natija yaxshi chiqishi uchun shu xususiyat yoki xarakter o'zgartiriladi.

Axborot-kutubxona fondining o'ziga xosligi uning tarkibida mavjud resurslar, ularning tuzilishi va foydalanuvchilarga taqdim etilish tartibiga bog'liq. Axborot fondi muntazam yangilanib borishi kerak. Yangilik, dolzarblik va zamonaviylik kutubxonaning sifatini belgilovchi eng asosiy omil hisoblanadi. Shu sababli, kutubxonalarda eng so'nggi axborot va texnologiyalarni saqlash va taqdim etish muhim ahamiyatga ega. Ma'lumotlarga kirish imkoniyati — foydalanuvchilar uchun axborot fondiga oson kirish imkoniyatini yaratish zarur.

Axborotning saqlanishi va arxivlash — Raqamli va an'anaviy materiallarning saqlanishi, uzoq muddatli saqlash tizimi va zarur bo'lganda materiallarni qayta ishlatish mexanizmlari mavjud bo'lishi kerak.

Foydalanuvchi talablariga javob berish — Foydalanuvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda fondni shakllantirish va rivojlantirish muhimdir. Kutubxona xizmatlarini takomillashtirish va foydalanuvchi tajribasini yaxshilash, kutubxonaning samarali ishlashiga yordam beradi. Axborot-kutubxona fondi kutubxona tizimining asosi bo'lib, uning samarali ishlashi va foydalanuvchilar ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o'ynaydi. Resurslarning turlari, o'ziga xosligi va xususiyatlari kutubxonaning samaradorligini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi. Shu bilan birga,

texnologiyalarning integratsiyasi, yangilanish va foydalanuvchilar ehtiyojlariga moslashish fondning rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanuvchilar tomonidan yo'qotilgan axborot-kutubxona resurslari o'rniga qabul qilingan nashrlar Yo'riqnomaning 6-ilovasiga muvofiq shaklda Foydalanuvchilardan yo'qolganlar o'rniga qabul qilingan kitoblar va boshqa axborot-kutubxona resurslarini hisobga olish daftarida qayd qilinadi. Unga kiritilgan yozuvlar asosida kelib tushgan va chiqarilgan axborot-kutubxona resurslari bo'yicha dalolatnomalar tuziladi, bu dalolatnomalar Axborot-kutubxona resurslarini jamlanma hisobga olish kitobining tegishli qismlariga qayd qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, kutubxonalarni kitob bilan ta'minlashning bir necha xil usullari, yullari mavjudki, ulardan samarali foydalanadigan kutubxona kitobxonlarning kitobga bulgan talabini doimo bajarib boradi. Kutubxonalarni kitob bilan ta'minlash kutubxona faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biridir. Fondlarni muntazam ravishda yangi adabiyotlar va axborot resurslari bilan boyitib borish kitobxonlarning ehtiyojlarini to'liq qondirish imkonini beradi.

Bunda kutubxona kollektorlari, nashriyotlar, kitob savdosi tashkilotlari, majburiy nusxa tizimi va kitob ayirboshlash jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish esa kutubxona fondlarini yanada boyitish va xizmat sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. Ganiyeva B.I. Axborot-kutubxona katalogi va fondi: o'quv qo'llanma B.I. Ganiyeva Toshkent- 2017.138-bet
2. Yo'ldoshev E. Kutubxona fondlarini tashkil etishi. Toshkent- 2002,30-bet
3. Kutubxonachiga yordam: dayjest / Alisher Navoiy nomidagi O'zbekistan Milliy kutubxonasi,Toshkent-2019,30-bet